УДК 809. 1. 82-14

Чибізова Т. В.,
Волинський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк

МЕТАФОРИЧНІСТЬ СТИЛЮ ФРАНЦА КАФКИ ТА ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

У статті прослідковується вплив метафори на стиль та творчість видатного письменника-модерніста Франца Кафки. Розглядаються проблеми перекладу його творів.

Ключові слова: *метафора, стиль, переклад, індивідуально-авторська метафора.*

The influence of metaphor on the style and creative work of the prominent writer-modernist Franz Kafka is traced in this article. The given article also deals with the problems of his works' translation.

Key words: *metaphor, style, translation, individual metaphor.*

Постановка наукової проблеми. Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Таємниця метафори приваблювала до себе видатних мислителів та вчених. Про метафору написано безліч робіт. Про неї висловлювалися не тільки вчені, але й самі її творці письменники, поети, художники. Література про метафору дуже велика, але не відповідає на всі питання, що їх висуває сучасна філологія та літературознавство. Для вирішення даної проблеми потрібен комплексний підхід, який потребує поєднання зусиль представників різних наук. І справді, жоден з тропів не привертав до себе такої уваги літературознавців і мовознавців, філологів і психологів. В лінгвістичній науці проблема метафори і як процеса, що створює нові значення мовних висловлювань в ході їх переосмислення, і як вже готового метафоричного значення – розглядалася здавна. Інтерес цей невипадковий. Саме у метафорі виявляється єдність світу, єдність людини і природи, відбувається процес взаємного відображення – співвідносні явища, весь час відбиваючись одне в одному, пояснюють одне одного [8, с. 134]. У метафорі можуть співміщатися епохи, простори, найрізноманітніші явища, а разом із тим, саме в ній яскраво виражається національна специфіка мови.

10-20-і роки – це на рівні поетики справжнє засилля метафори, лавина, обвал метафор, спочатку в поезії, потім у прозі, поки не було захоплено весь обшир літературного процесу. Поряд з рухом художнім відбувається не менш інтенсивний рух по усвідомленню метафори. Раптом метафора почала цікавити не лише мовознавців і літературознавців, а й філософів, психологів, соціологів, представників найрізноманітніших галузей знання. Судячи по всьому, цей процес ще не завершився. Сьогодні, як і в 10-20-і роки, метафора вивчається потужними науковими силами, і

© Чибізова Т. В., 2010

кінця поки що не видно [6, с. 215]. На жаль, багато з того, що відкрили у галузі пізнання метафори модерністи, не було вчасно оцінене і достатньо вивчене представниками інших наук. Скажімо, якби метафору активніше вивчала психологія, можливо, зараз ця наука була б дещо іншою. “Поезія – це метафора” – ось девіз поетичного руху 10-20-х років у багатьох країнах. ” Метафора, – стверджував Ортега-і-Гасет, – є, мабуть, однією з найплідніших можливостей людини, її ефективність межує з чаклунством, вона здається інструментом творчості, який Бог залишив в одному з своїх створінь, як неуважливий хірург забуває інструмент в животі оперованого”. “Метафора маніпулює предметом, маскуючи його під інший. Ця процедура була б безглуздою, якби не вбачали в ній притаманне людині інстинктивне бажання уникнути реальності”. “Метафора виникла з “табу”, коли виникла потреба замінити якесь поняття словом, яке позначає щось інше, і з’являється у мові як заміна, крадькома [7, с. 258-259].

Також слід торкнутися власне і процесу метафоризації. Метафоризація -це процес перенесення за асоціацією. Саме асоціативні зв’язки включають в себе всю різноманітність нашого життя. На асоціативних зв’язках, як правило, будується метафоричний контекст. При цьому в метафорі підкреслюються найхарактерніші, найважливіші для даної ситуації риси, інші ж риси відступають на другий план. Таким чином, при створенні метафор в їх розуміння вкладається оцінка автора. Метафора здатна поєднати яскраву, вражаючу фактурність алегорії і багатозначність символу. Як правило, один предмет (неживий) прагне перетворитись на інший, щоб отримати можливість жити, тобто все неживе прагне ожити і втілитись у щось людиноподібне. Метафора так само оживляє світ, як уособлення, персоніфікація та алегорія. За фактурністю вона наближається до алегорії, але одразу її відштовхує. В алегорії неживе оживає заради чогось третього, в метафорі неживе лишається тим, чим воно є насправді, але отримує на деякий час права живого [6, с. 220]. Це яскраво ілюструє уривок з твору Ф. Кафки “Міст” (“Die Brücke“). *“Ich war steif und kalt, ich war eine Brücke, über einem Abgrund lag ich. Diesseits waren die Fussspitzen, jenseits die Hände eingebohrt, in bröckelndem Lehm habe ich mich festgebissen. In der Tiefe lärmte der eisige Forellenbach. Kein Tourist verirrte sich zu dieser unwegsamen Höhe, die Brücke war in den Karten noch nicht eingezeichnet. – So lag ich und wartete; ich musste warten. Ohne einzustürzen kann keine einmal errichtete Brücke aufhören Brücke zu sein “[9;39]. Я був жорстким та холодним, я був мостом, я лежав над прірвою. По одну сторону впивалися ноги, по іншу руки, у тріскучому гамі я мучився. Десь у глибині шумів прохолодний струмок з фореллю. Жоден турист не забрідав на цю недосяжну висоту, міст ще не був позначений на картах. -– Отак лежав я та чекав; я мусив чекати. Без зруйнування жоден, колись зведений міст, не може припинити бути мостом.* І зно-

ву Ф. Кафка надає неживим предметам якостей живої особи. Чи то б пак, живій особі надає властивостей неживого предмету. І знову в його творі звучить нотка безнадійності та безвиході, нотка бездієвості. Також автор торкається тут проблеми самотності, яка постійно присутня у його роботах. Але навіть й у цих рядках звучить тонкий голосок надії, який закликає почекати. І у цьому весь Кафка.

Більшість думок і почуттів героїв не лежить на поверхні твору, а передається за допомогою різноманітних засобів оформлення художнього тексту, серед яких значне місце посідає метафора. Потреба в метафорі дуже гостро відчувається саме тоді, коли за допомогою простих, банальних слів неможливо пояснити весь вир емоцій, переживань, потаємних думок, які автор хоче вкласти у свій витвір та донести до читача все, що лежить у нього на серці. Метафора особливо необхідна там, де треба передати внутрішній стан героя, мислення якого має асоціативний характер.

Мета дослідження. Метафора поєднує в собі елементи чуттєвого і абстрактно-логічного сприйняття. Вона є найкращим засобом для збудження творчої уяви читача, змушуючи його пройти тим же шляхом асоціацій, яким ішов автор, і, водночас, пропонуючи ідею, яку він має трансформувати у закінчену думку. Характер функціонування метафор у творчості будь-якого письменника виявляється по-різному, і перш за все тому, що своєрідне сприйняття дійсності, властиве письменникові, реалізується у метафорах з особливою силою. Але твір, який не будить емоцій, лишає людей байдужими [7, с. 242]. Емотивність – це і є той основний зміст, заради якого “робляться” такі метафори. Щоб емотивність була дієвою, тобто викликала б у реципієнта метафори емоційне відношення до того, що вона означає, необхідне збереження в метафорі психологічного напруження, а саме – усвідомлення “подвійності” її планів і прозорості образу, який, власне, і викликає те чи інше емоційне відношення [4, с. 49]. У багатьох письменників метафори лейтмотивом проходять крізь усю творчість, і саме в них якнайкраще виражається ставлення автора до навколишньої дійсності. Тому варто проаналізувати її вплив на формування стилю Ф. Кафки та розглянути проблеми, які виникають при перекладі його творів.

Виклад основного матеріалу. Немає доказів, якими можна було би переконати читача, що один письменник великий, а другий незначний, або й взагалі нездара. Тому трапляються читачі, які вважають Кафку незрозумілим і тому нудним. Але є й такі, яких він приваблює, заворожує саме цією своєю незрозумілістю. Вона стала ніби його лейтмотивом, а слово “чудний” – його постійним епітетом [2, с. 76]. Кафка справді так бачив світ. Але чому? Що так вплинуло на його творчість та сприйняття навколишньої дійсності? Можливо, таке бачення світу закладене в успадкованих ним генах? А може, причиною всьому було недолуге бать-

кове виховання? Чи то так вплинули на нього обставини – особисті й суспільні? Ці обставини перетворили Кафку на об’єкт запеклих суперечок: естетичних, філософських, ідеологічних. З того часу, як Кафка посмертно став великим письменником, накопичилася сила-силенна відповідей на ці й подібні до них питання. І всі вони – різні, незрідка взаємовиключні. Коли вже немає доказів, які б переконали, що цей “чудний” Кафка – просто геній, то, хочеться вірити, незайвою буде спроба хоч би торкнутися його дивацтв.

Коли читаєш прозу Кафки, не полишає відчуття, що ти потрапив в ірреальний світ. Хоча загалом для письменника, навіть при палкому його бажанні, вловити ірреальність річ надзвичайно складна. Мова, процес називання речей і явищ – це знищення ірреальності. Навіть простий переказ цілком неймовірних, містичних подій це вже щось досить реальне. Ірреальність хистка, невловима, непідвладна денному розуму і називанню (тому сновидіння так швидко і легко забуваються). Кафка один з небагатьох митців світу, який зміг наблизитися до ірреального і якоюсь мірою вловити його у свої сіті [5, с. 53].

За допомогою метафор автор може створювати неочікувані образи, що є, безперечно, несподіванкою для читача. Це дає новий, несподіваний ракурс бачення давно відомого. Читач та автор дивляться на одне і те ж, але бачить кожен своє.

Метафора – справді чаклун, здатний приймати форму того, хто нею володіє. Метафори **XX** століття парадоксальні, уподібнюється все всьому, і у кожному уподібненні найвіддаленіших речей і явищ є якийсь сенс. Метафора прагне до неповторності. Чому? Якщо одна річ грає роль іншої, то лише з однією метою: втілитись. Втілення має сенс (збулось,здійснилось) лише коли стало неповторним. У метафори єдине джерело неповторності: індивідуальне світобачення. Метафора позначає пункт повороту митця до самого себе, пошук світу зовнішнього всередині самого себе, до усвідомлення того, що внутрішній світ кожної людини неповторний і прагне втілитись у неповторну (адекватну істинній) форму буття. Індивідуальний світ, що втілився в адекватну форму, іншими людьми сприймається як міфосвіт митця.

Метафора почала свій тріумфальний хід з поезії, але зажила вона повноцінним, вільним життям лише в прозі. Саме тут вона відчула свої природні володіння. Міфосвіт – не штрих, настрій чи картина, міфосвіт розташований у просторі й часі, це завжди відбиток шляху душі до безсмертя. Метафора прагне потрапити у міфосвіт, а далі намагається його охопити, об’єднати в якусь цілісність. Якщо їй це вдається, то вона і структуризує міфосвіт, формує його рівні і окреслює межі [6, с. 221]. Свій власний міфосвіт створює Кафка у творі “Маленька байка” (“Kleine Fabel“). *’”Ach”, sagte die Maus, “die Welt wird enger mit jedem Tag. Zuerst war es so breit,*

dass ich Angst hatte, ich life weiter und war glьcklich, dass ich endlich rechts und links in der Ferne Mauern sah, aber dieser langen Mauern eilen so schnell aufeinander zu, dass ich schon im letzten Zimmer bin, und dort im Winkel steht die Falle, in die ich laufe ". – "Du musst nur die Laufrichtung дndern ", sagte die Katze und fr дs s sie". [9; 40]. "Ах", сказала мишка, "світ стає тіснішим з кожним днем. Спочатку він був таким широким, що я боялася, я бігла далі і була щаслива, що я, нарешті, справа та зліва у далечині бачила стіни, але ці довгі стіни так нестримно проносилися одна за одною, що я уже знаходжуся в останній кімнаті й там у куточку стоїть пастка, в яку я й забігла". -– "Тобі слід було лише змінити напрям, у якому ти бігла", сказав кіт та й з'їв її. За допомогою цієї байки автор показує нам наше життя та шлях, яким ми йдемо по ньому. На початку нашого життєвого шляху, життя видається нам неосяжним. З роками, це відчуття втрачається і ми стаємо заручниками буденної рутини та байдужості і коли ми нарешті розуміємо, що наше життя уже немає сенсу, то виявляється, що нам просто треба було змінити напрям руху. У творі "Сусід" ("Der Nachbar") автор описує людину і, порівнюючи її зі щурячим хвостом, вказує на її негативні риси і перш за все на замкненість та скритність. *"Wie der Schwanz einer Ratte ist er hineingeglitten, und ich stehe wieder vor der Tafel "Harras, Bureau " [1, с. 84]. "Як щурячий хвіст прошмигнув він усередину, а я все ще стою перед вивіскою "Гарас, бюро".*

Франца Кафку відносять до найбільш складних, загадкових письменників XX ст. Безумовно належачи до модернізму, він вирізняється з-поміж більшості його представників насамперед тим, що у сфері художньої форми немовби й не прагне до хоч би яких новацій та експериментів. Тому, перекладаючи його твори, вкрай необхідно звернути увагу на стиль Ф. Кафки та обрати доцільний і влучний спосіб перекладу.

Дуже часто окрім гіперонімічного перейменування та калькування доводиться застосовувати такі способи перекладу як:

Комбінована реномінація – найчастіше калькування з описовою перифразою досить ефективний, хоча й багатослівний спосіб передачі семантики метафор.

Контекстуальне розтлумачення метафор полягає у роз'ясненні суті метафори у найближчому контексті.

Віднайдення ситуативного відповідника – вислову або слова, яке пасує менталітету даної країни чи суспільства. Перекладачу необхідно підібрати відповідний та підходящий переклад вислову, оскільки для читача такий переклад буде більш зрозумілим та прийнятним.

Ф. Кафка дуже багатогранний письменник. Він вирізняється характерним, експресивним, гротескним стилем написання. Тому тут може йти мова і про індивідуально-авторські метафори. Такі метафори відзначаються велике мірою експресії. Своєрідність індивідуально-авторської

метафори полягає в тому, що вона утворюється і буває зрозумілою лише в контексті художніх творів. Тому вона, як правило, індивідуальна, має автора та характерний стилістичний паспорт [3, с. 129]. Зокрема в творі “Вершник на відрі” (“Der Kübelreiter”). *“Verbraucht alle Kohle; leer der Kübel; sinnlos die Schaufel; Kälte atmend der Ofen; das Zimmer vollgeblasen von Frost; vor dem Fenster Bäume starr im Reif; der Himmel, ein silberner Schild gegen den, der von ihm Hilfe will” [9, с. 42]. Усе вугілля використано; відро пусте; безглуздий совок; піч дихає холодом; кімната пройнята морозом; перед вікном дерева закутані в іній; небо, срібний щит проти нього, який хоче допомоги від нього.* Увесь зміст цього речення пройнято безнадійністю та безглуздістю буття. Автор показує, що безнадійністю пройнято все: від природи до побуту, якщо на серці лежить камінь, а в душі панує байдужість.

Індивідуальний стиль Кафки був також і вираженням загальної емоційної атмосфери доби, і знаком прагнення літератури знайти адекватні форми осягнення того нового, почасти трагічно непід’ємного для індивідуальної свідомості, що внесло у життя людства **XX** століття. В літературознавстві метафора відіграє здебільшого естетичну роль, надаючи тому чи іншому значенню відповідного забарвлення та впливаючи на сприйняття цього значення читачем[3]. Можна сказати, що для більшості людей естетичне задоволення – це стан, який, власне, не відрізняється від буденного життя. Він тільки якісно інший: можливо, більш інтенсивний, менш утилітарний, вільніший від болісних наслідків. Але очевидно, що об’єктом уваги людей у художньому творі і, як наслідок їх розумової діяльності виступає те, що й у повсякденному житті: люди і пристрасті [7, с. 242]. Емотивним за своєю суттю є уривок з твору Кафки “Сусід” (“Der Nachbar“). ” *Die elend dünnen Wände, die den ehrlich tätigen Mann verraten, den Unehrlichen aber decken ” [1, с. 84]. Жалюгідні, тонкі стіни, які зраджували чесну, роботящу людину, але покривали нечесну.* Ця метафора в першу чергу яскраво вказує на бідність обстановки і на те, як вона гнітить людину, котра хоче так багато зробити в житті. Уже самі ці слова пригнічують читача, вказуючи на несправедливість буття. Кафка безкомпромісно ставить у своїй творчості центральну проблему людського життя – проблему сенсу існування й призначення людини.

Очевидно, що основу поетики Кафки визначають світоглядні установки. Така властивість Кафкового мовлення, як його строгість і звільнення від абстракцій, а також будь-якого філософування, викликана уявленням письменника про те, що тільки емоційно-чуттєвий світ людини дає йому істинне відчуття життя.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Характер використання метафор, їх своєрідність і стилістична роль значною мірою обумовлені творчим методом письменника. Роль метафори у творчос-

ті модерністів була надзвичайно піднесена, але це не спонукає дослідників досліджувати роль метафори у формуванні стилю цих письменників та вплив, який метафора здійснює на їх творчість. Метафора своєрідний портрет митця. У ній зафіксоване у неймовірно концентрованому вигляді те неповторне, з чим митець прийшов у світ, ради чого прийшов і в чому втілився. Дар слова виявляє себе рано, як і інші мистецькі дари. І якщо ми можемо за чимось з певністю визначити – це є дар, то саме виключно за вмінням метафоризувати світ, знаходити подібне у віддаленому [6, с. 221].

З усього сказаного вище, стає зрозумілим, наскільки актуальним є нині питання про метафоричність стилю Ф. Кафки проблеми, які виникають при перекладі творів видатного письменника-модерніста. При розв'язанні цього питання має з'явитися багато нового і оригінального матеріалу не лише для літературознавства і мовознавства, але і для психології, зокрема, для психології творчості, адже саме у метафорі найбільш яскраво відбиваються національні риси відтворені об'єктивної дійсності, повною мірою виявляється своєрідність таланту того чи іншого письменника.

Література:

1. Ардош К., Кудін М. О., Вибрані сторінки з творів сучасних австрійських та швейцарських письменників: кн. . для читання нім. мовою. – К.: Вид. Центр "Просвіта", 2000. –208 с.

2. Вікно в світ 1\98 Зарубіжна література: наукові дослідження, історія, методика викладання. – Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

3. Ефимов А. И., Стилистика художественной речи, Изд-во МГУ, 1957.

4. Метафора в языке й тексте. – М.: Наука, 1988. – 176 с.

5. Моклиця М. В. Модернізм у творчості письменників ХХ століття. Част. 2 Зарубіжна література: Навч. посібник. Луцьк: рєд. –вид. відд. "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім.Лесі Українки, 1999. – 181 с.

6 Моклиця М. В. Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика: Монографія. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. – Луцьк: Ред. . –вид. відд. "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 390 с.

7. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори: Пер. з ісп. – К.: Основи, 1994.

8. Зткинд Е., Разговор о стихах. – М.: "Детская литература", 1970.

9. Franz Kafka Beim Bau der Chinesischen Mauer \ Prosa und Betrachtungen aus dem Nachlass, 1985, Gustav Kiepenheuer Verlag, Leipzig und Weimar